

DOSYA/DERLEME**YEREL YÖNETİMLER
VE ÇEVRESEL RANT ALANLARI**

Örgen UĞURLU*

Giriş

Çevresel sorunların yarattığı tehditlerin daha derin yaşanması ile birlikte, 1960'lardan başlayarak çevreci düşünce ve hareketler, hem toplumların gündeminde yer almaya, hem de yerel ve küresel politikaların belirlenmesinde etkili olmaya başlamıştır. Diğer bir söylemle, çevresel sorunların oluşumunun baş aktörleri olan devlet ve sanayiye yöneltilen toplumsal baskılar, bu sorunları odağına alan politikaları üretmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Ne var ki, bu politikalar var olan anamalcı sistemde süregelen kesintisiz birikimlerinden ödün vermemek üzere çevre korumacı bir yapı içermekte, çevre koruma etkinlikleri piyasa kuralları ile işletilmesi koşuluyla uygulamada yer bulmaktadır.

Çevresel varlıkların ve doğal kaynakların tüketilmesi yoluyla kent ya da köy ölçeğinde, topluluklar ve toplumlar oluşturan insanın yaşamını sürdürebilmesine yönelik etkinliklerinin çoğu doğrudan doğruya yerel yönetimlerce yürütülür. Türkiye'de yerel yönetim sistemi üç kademelidir. Bölgesel yönetim biçimi olarak il özel yönetimi ilk kademeyi, kentsel yerel ölçeğin yönetim biçimi olarak belediye ikinci kademeyi, kırsal yerel ölçeğin yönetim biçimi olarak köy son kademeyi oluşturur (Güler, 2006). İl özel yönetimleri ve köy yönetimleri ile karşılaştırıldığında ise yasalarla belediyelere verilen görevlerin geneli çevreyle doğrudan ilgili

olduğundan, yerel yönetimler içinde belediyeler bu anlamda önemli bir konumdadır (Geray, 2000). Merkezi yönetim eliyle oluşturulan mevzuatın yereldeki uygulayıcıları ve denetleyicileri konumunda olan yerel yönetimler, mevzuattan gelen görev ve sorumluluklarını piyasa kuralları bütünü içinde ve anamalcı çıkarlarını göz ardı etmeyen bir tutumla yürütmeyi öncelemektedir.

Kamu reformu söylemi ile yerel yönetimlere akçal özerklik verilmesi çabaları, belediye iktisadi teşebbüslerinin (BİT) oluşması, akçal sağlayıcı nitelikteki kirleten öder ilkesinin yasalarda yer bulması, yerel yönetimleri varlık nedenleri olan kamu hizmetini dahi piyasa koşulları içinde yerine getiren yapılara dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, yerel yönetimleri de kesintisiz birikim sürecine katarak, anamalcı sistemin diğer aktörleri gibi, rant alanları yaratma, yaratılanı bölüşme ve sonuç olarak gelir sağlama çabasına sürüklemiştir.

Bir kavram olarak rant, en geniş anlamıyla anamalcı sistemde, sermayenin karşısına bir tekelin çıktığı ve üretimde bir doğal varlığın kullanımı söz konusu olduğu zaman elde edilen fazla kazanç ya da ek kazançtır. Elde edilen fazla kazançta anaparanın ek bir yatırımı ya da yüklendiği ek bir maliyet söz konusu değildir (Güler, 2006). Çevresel politikalar gösterimi ardında yatay ve dikey ilişkilerle varlık bulan rant alanlarının ise bu anlamda yerel yönetimlerin haksız kazanç elde etmelerinde ve bölüşmelerinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek olanaklıdır.

*Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniv. İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Çevresel rant alanlarını üç türe ayırarak incelemek olanaklıdır. Bunlardan ilki, çevresel varlıkların birer kaynak olarak üretim sistemine katılması ya da pozitif dışsallıklar oluşturması, buradan hak edilmeyen bir kazanç sağlanması ile birlikte, bu sistemin beslediği kesintisiz birikim sürecinin yarattığı çevresel sorunların ve negatif dışsallıklarının çevre korumacı yaklaşımlarla azaltılması yoluyla oluşmaktadır. İkinci çevresel rant türü, çevreyi yok edenlerin sürdürülebilirlik söylemi ardında yarattıkları, sistemle bütünleşik yeni yeşil ekonomileri ve çevreye yönelik suçlarında vicdan aklama aracı olarak kullandıkları sosyal sorumluluk projeleri ile gerçekleşmektedir. Üçüncü çevresel rant alanı olarak tanımlanabilecek eylemler ise, sanayi ve kentleşme politikaları ile yok edilen çevrenin, rekreasyon alanları, park ve bahçeler, refüj çalışmaları gibi insan eliyle yani yapay olarak yeniden oluşturulması ve bu yapay çevrenin oluşumundan kullanımına kadar ki süreçlerinde elde edilen hak edilmemiş kazançlardır.

Her üç türden çevresel rantın oluşturulmasının ve işletilmesinin odağında ise çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette başta Çevre ve Orman Bakanlığı olmak üzere ilgili bakanlık ile işbirliği halinde olması gereken yerel yönetimler bulunmaktadır. Yerel ya da merkezi devletin düzenlemelerinin yalnızca bölüşümü denetim altına almak değil, doğrudan rantın biçimsel oluşumu üzerinde de etkilerde bulunma gücüne sahip olduğu savından da hareketle bu çalışmada, yerel yönetimler ve özellikle de belediyeler ekseninde yukarıda kısaca çerçevesi verilen üç tür çevresel rant alanının oluşum ve bölüşüm araçları tartışılacaktır (Güler, 2006). Bu tartışmalar öncelikle hem bakanlar kurulunun onayı ile yasalaşan kanunlar hem de ilgili bakanlıkların çalışmaları ile oluşturulan yönetmelikler temel alınarak yürütülecek ve yerel yönetimlerin hizmet sunumlarına yansımalarına ilişkin örnekler verilecektir.

1. Çevresel Tüketim Rantı

İlk rant kümesinde yer alan eylemlere üretim denkleminde hammadde, emek ve enerji girdilerinin arasında tüketilen su, toprak ve havanın birim bedelinin yer almadığı her türlü üretim modelleri örnek gösterilebilir. Verimli ovalar, yer altı ve yer üstü su kaynakları, denizaşırı ticarete uygun

kıyı alanları, demir yolu ya da karayolu geçişine uygun coğrafi oluşumlar, hava kirleticilerini kolaylıkla dağıtabilen hava akımları gibi çevrenin kendinden gelen değerleri ve doğal varlıklar onlar için bedelsizdir.

Bu rant döngüsü sağlanırken yerel yönetimlerin kendisi de birçok hizmeti gerçekleştirebilmek için doğal kaynakları kullandığı gibi, öteki kişi ve kuruluşların, belirli kurallara uymak koşuluyla doğal kaynakları kullanmalarına olanak veren tüzenin yereldeki uygulayıcıları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu kaynakların kullanılması sonrasında yerel yönetimler, oluşturulan kirliliğin artırılması aşamasında devreye girmektedir. Atıksu, katı atık ve hava kirliliği ile ilgili yönetmeliklere uygun üretim yapılmasının sağlanması ve çıkış değerlerinin denetlenmesi, uygun olmayan işletmelere Çevre Kanunu'nun Türk Ceza Kanunu'nun ilgili hükümlerince ceza kesmek ya da üretim iznini iptal etmek yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Ancak bu denetleme ve yaptırımlar listesine yukarıda verilen çevresel rantlardan elde edilen gelirlerin bedellendirilmesi girmemektedir.

Aksine, 'kirleten öder ilkesi' çerçevesinde arıtma ve kirlilik giderme uygulamaları ile yerel yönetimlerin doğrudan yararlanabilecekleri bir rant alanının doğması söz konusu olmaktadır. Bu durum, 26 Nisan 2006 tarihinde kabul edilen ve Resmi Gazete'de yayımlanan 5491 sayılı Çevre Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un ilgili maddelerinde de açıkça görülmektedir. Kanunu'nun MADDE 3, g ve h bendlerinde:

"g) Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.

h) Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir

enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, emisyon ücreti ve kirletme bedeli alınması, karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler kullanılır" denilir ve şu cümle eklenir: "Gerçek ve tüzel kişiler, bu düzenlemeler sonucu ortaya çıkabilecek maliyetleri karşılamakla yükümlüdür."

Yerel yönetimlerin verdikleri hizmetler her ne kadar kamu hizmeti olsa da bedellendirilmesi, neo-liberal politikalarla meşrulaştırılmaktadır. Ne var ki, bu sonradan oluşturulan meşru zeminin dayanağı olan kanunlarda yer alan kimi maddeler, hizmetin ortaya çıkmadan, yani kullanıcıya sunulmadan da bedellendirilmesinin yollarını açmaktadır.

Örneğin, yine Çevre Kanunu'nun MADDE 11 ve 3 bendine göre "Atıksuları toplayan kanalizasyon sistemi ile atıksuların arıtıldığı ve arıtılmış atıksuların bertarafının sağlandığı atıksu altyapı sistemlerinin kurulması, bakımı, onarımı, ıslahı ve işletilmesinden; büyükşehirlerde 20/11/1981 tarihli ve 2560 sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunla belirlenen kuruluşlar, belediye ve mücavir alan sınırları içinde belediyeler, bunların dışında iskana konu her türlü kullanım alanında valiliğin denetiminde bu alanları kullananlar sorumludur."

Yine aynı bentte "Atıksu altyapı sistemlerini kullanan ve/veya kullanacaklar, bağlantı sistemlerinin olup olmadığına bakılmaksızın, arıtma sistemlerinden sorumlu yönetimlerin yapacağı her türlü yatırım, işletme, bakım, onarım, ıslah ve temizleme harcamalarının tamamına kirlik yükü ve atıksu miktarı oranında katılmak zorundadırlar. Bu hizmetlerden yararlananlardan, belediye meclisince ve bu maddede sorumluluk verilen diğer idarelerce belirlenecek tarifeye göre atıksu toplama, arıtma ve bertaraf ücreti alınır. Bu fıkra uyarınca tahsil edilen ücretler, atıksu ile ilgili hizmetler dışında kullanılamaz." denilmektedir.

Benzer bir uygulama katı atıkla ilgili hizmetlere yönelik olarak aynı madde içinde yer almaktadır: "Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler evsel katı atık bertaraf tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletmekle yükümlüdürler. Bu hizmetten yararlanan ve/veya yararlanacaklar, sorumlu yönetimlerin yapacağı yatırım, işletme, bakım, onarım ve ıslah

harcamalarına katılmakla yükümlüdür. Bu hizmetten yararlananlardan, belediye meclisince belirlenecek tarifeye göre katı atık toplama, taşıma ve bertaraf ücreti alınır. Bu fıkra uyarınca tahsil edilen ücretler, katı atıkla ilgili hizmetler dışında kullanılamaz."

Bu madde hükümlerince tüketicilerin su faturalarına birim tüketim başına alınan atıksu bedeli ile çevre ve temizlik vergisi, atıksu arıtma ve katı atık toplama ve bertaraf edilmesi hizmetlerine aktarılmak üzere toplanılmaktadır. Ancak, Türkiye'de 2007 Mayıs ayı sonu itibariyle 21 adet düzenli depolama sahası bulunmakta olup, 3213 belediyenin yaklaşık 260'ına hizmet vermektedir. Çevre ve Orman Bakanlığı'nca yayımlanan 2003/8 sayılı genelge kapsamında yürütülen çalışmalarla 27 adet düzenli depolama sahasının inşaat çalışmalarına başlanmış olup, söz konusu sahalara yaklaşık 350 belediyeye hizmet edecektir. TÜİK Başkanlığı'nın "Belediye Atık Su Temel Gösterge Sonuçları"na göre; atık su arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye sayısı 2001 yılında 238, 2004 yılında ise 319 olarak belirlenmiştir (**Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007**). 3213 belediyeden 2226 belediyede kanalizasyon şebekesi ile hizmet verildiği göz önünde tutulursa yukarıdaki kanun maddeleri gereğince atık bedeli, sunulmayan bir hizmetin gelecekte sunulacağı vaadiyle alınmaktadır.

Ayrıca serbest piyasa kurallarının işletildiği kamu hizmetlerinde tüketilen birim su miktarı için fiyat belirlemesi, belediyeler arasında da farklılık görülmektedir. Örneğin, Eskişehir Belediyesi'nin işyerleri için birim fiyat belirlemesi su ve atıksu bedelleri toplamında 05.06.2009 tarihi itibariyle 4,55 TL iken bu hizmet ASKİ (Ankara Su Kanalizasyon İdaresi) tarafından 01.08.2009 tarihi itibariyle 7,50 TL olarak belirlenmiştir (www.eskisehir-eski.gov.tr; www.aski.gov.tr). Suyun bedellendirilmesi konusunda ilginç bir gelişme ise Siirt'te yaşanmıştır: 2008 yılı Haziran ayında, Belediye Başkanının aldığı karar ile kentin içme suyu bedellerinin avro üzerinden hesaplanmaya başlanmış, 1 metre küpü 60 Ykr olan içme suyunun bedeli, 1.37 YTL'ye çıkartılmıştır (www.gundem-online.com).

Mevzuata dayalı olarak yerel yönetimlerdeki rant alanlarını incelemeyi sürdüreceğ olursak, 14.03.1991 tarih ve 20814 sayı ile Resmi Gazete'de yayımlanan

Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği üzerinde durmak uygun olacaktır. Yönetmeliğin Madde 18'inde: "Katı atıkların, üretici veya taşıyanları tarafından denizlere, göllere ve benzeri alıcı ortamlara, caddelere, ormanlara ve çevrenin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olacak yerlere dökülmesi yasaktır" denilmektedir. Oysa ülkenin pek çok yerinde katı atıklar denizlere, nehirlere dökülmekte, orman arazilerinde düzensiz depolamalar yapılmaktadır. Ne yazık ki bu kuralsızlık sıklıkla katı atıkları toplamak ve yönetmeliğe uygun bir şekilde bertaraf etmekten sorumlu belediyeler eliyle gerçekleştirilmektedir.

Aynı yönetmeliğin Madde 24'ünde sıralanan katı atık depolama tesislerinin yer seçimi ölçütlerine bakıldığında da tesis kurulamayacak yerler arasında orman arazilerinin bulunmadığı görülecektir.

"Madde-24: Evsel ve evsel nitelikli endüstriyel katı atıkları ve arıtma çamurlarını düzenli olarak depolamak amacıyla inşa edilen depo tesisleri, Müsteşarlık veya ilgili belediyeler tarafından içme suyu temin edilen ve edilecek olan yüzeysel su kaynaklarının korunması ile ilgili olarak, çıkarılan yönetmeliklerde, çöp dökülemeyeceği ve depolanamayacağı belirtilen koruma alanlarında kurulamaz.

Depo tesisleri, en yakın yerleşim bölgesine uzaklığı 1000 metreden az olan yerlerde inşa edilemez. Ancak, depo tesislerinin çevresinde tepe, yığın ve ağaçlandırma gibi tabii engeller varsa mahalli çevre kurullarının kararı ve gerektiğinde Müsteşarlığın uygun görüşü ile, bu mesafeden daha az olan yerlerde de ilgili belediye ve mahallin en büyük mülki amirliğince depo kurulmasına müsaade edilebilir.

Taşkın riskinin yüksek olduğu yerlerde, heyelan, çığ ve erozyon bölgelerinde, içme, kullanma ve sulama suyu temin edilen yeraltı suları koruma bölgelerine katı atık depo tesislerinin yapılmasına müsaade edilemez.

Bu alanlar işletmeye açıldıktan sonra iskana açılmayacak şekilde planlanır etraflarına bina yapılmasına müsaade edilmez."

Üretici ve taşıyanlara getirilen orman arazilerine çöp dökme yasağının katı atık tesislerinin yer seçim ölçütleri arasında bulunmaması ikileminin çözümü hukuk alanının konusu olsa da, bu belirsizlik ve kural ihlalleri ile yaşanan çevresel yıkımlar göz ardı edilecek boyutta değildir. Katı atıkların içeriklerinde bulunan organik atıkların havasız ortamda parçalanmasıyla yanıcı ve patlayıcı özelliğe sahip metan gazının oluşumunu sağlamaktadır. Düzenli depolama alanlarında bu gazlar, belli bir basınca ulaşıp tehdit oluşturmadan, döküm alanına belli aralıklar ile döşenen gaz toplama boruları ile tahliye edilmektedir. Ancak, düzensiz depolama alanlarında böyle bir alt yapının kurulması söz konusu değildir. Zamanla atıklar içinden oluşan metan gazı, belli bir basınca ulaştığında, hele ki buna bir de meteorolojik koşullar hızlandırıcı etki gösterdiğinde patlamaya ya da yanmaya başlamaktadır.

Metan etkisinin olmadığı koşullarda ise, depolama alanlarında herhangi bir geri kazanım süreci işletilmiyorsa, -ki Çevre ve Orman Bakanlığı'nın 2008 Çevresel Göstergeler Raporu'nda "2006 yılında belediyeler tarafından toplanan katı atıkların %60'ının vahşi (düzensiz) depolama" yapıldığı belirtilmektedir - atıklar ağırlıklı olarak yanıcı özellik gösteren petrol türevi malzemeler ve ısıyı odaklama özelliğine sahip cam malzemeler içermektedir (www.cevreorman.gov.tr). Alanda başlayacak bir ısı artışının yangına dönüşmesi bu durumda beklenir bir durumdur ve Türkiye'de de katı atık dökülen alanlarda sıklıkla bu tür yangınlar yaşanmaktadır. 1993 yılında onlarca insanın hayatını kaybettiği Ümraniye Çöplük Faciası, 2003 yılında İstanbul Burgaz Ada'da yaşanan çöp döküm sahasından kaynaklı orman yangını, 2006 yılında Bodrum'un Turgutreis Beldesi'nde düzensiz katı atık depolama alanında meydana gelen ve önemli tarım arazisi ile makilik alanı tahrip eden yangın ve 2009 yılında Bodrum'da düzensiz katı atık depolama alanından kaynaklanan orman yangını bu duruma örnek verilebilir.

Düzensiz depolama alanları rehabilite edilerek ve herhangi bir riskin kalmayacağı zamana kadar kontrol edilecek şekilde kapatılmadığı, bunların

yerine düzenli depolama alanları oluşturulmadığı sürece bu yangınların, özellikle yaz aylarında yeniden yaşanması beklenmelidir. Çevre Kanunu'nun ilgili maddeleri de bu konuda belediyelerin nüfus büyüklüklerine göre, kanunun yürürlüğe girdiği 2006 yılından itibaren 2 ile 7 yıl içinde katı atık düzenli depolama alanlarını belirlemelerini ve işletmeye almalarını hükme bağlamıştır. Benzer bir hüküm Atıksu arıtma tesisleri için de söz konusudur. Kanun'da belediyelere böylesi bir esneklik tanınmasına karşın, belediyelerin büyük bir bölümü yalnızca alanları kamulaştırarak belirlemiş ancak tesisin kurulumu pek çoğunda siyasi nedenler ve rant bölümü planları nedeniyle ertelenmiştir. Bu ertelemeye örnek olarak dönemin Başbakanına önce milletvekilliği, ardından da başbakanlığın yolunu açan Siirt kenti bir kez daha örnek gösterilebilir.

Daha önce farklı bir partinin (DEHAP) yönetiminde bulunan belediyenin Siirt Su Temini ve Kanalizasyon Projesi, yapımı için gerekli olan ödeneğin yüzde 70'i hibe olarak elde edilmişken hükümetinin tutumu nedeniyle Valilik tarafından 15 ay bekletilip, onaylanmamıştır. Ayrıca Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından Katı Atık Depolama Tesisi Projesi için tahsis edilen 300 bin YTL şartlı para, 3 Ocak 2006 tarihinde belediyeye aktarıldı. 18 Temmuz'da Modül Planlama adlı şirkete 317 bin 184 YTL İmar İşleri Müdürü, Belediye Başkanı ve Başkan Yardımcısı onayıyla ödeme yapıldı. Ancak Katı Atık Depolama Tesisi Projesi için tahsis edilen 300 bin YTL bu amaç için kullanılmadığı gibi, proje yeri olarak belirlenen alana İmar İşleri Müdürü hissedar olduktan sonra bu yer yüksek bir fiyatla kamulaştırıldı (www.gundem-online.com).

Belediyeler başta olmak üzere, yerel yönetimlerin mevzuat üzerinden çevresel rant sağlaması örnekleri bunlarla da sınırlı değildir. 6831 sayılı Orman Kanunu'nda, 2003 yılında yapılan değişikliklerle 2873 sayılı Millî Parklar Kanunu kapsamındaki ulusal parkların, doğa koruma alanlarının ve doğa anıtlarının yirmi sekiz yıllığına kiralanabilmesi sağlanmıştır. Kamu Yönetimi Temel Kanunu ile birlikte borçlanma olanakları da sağlanan belediyelerin bu yolla, yönetimleri kendilerine devredilen ulusal parkları, en azından ekonomik ve

siyasal amaçlarla nasıl amaç dışı kullanımlara açabilecekleri kolaylıkla kestirilebilir (**Çağlar, 2004**).

4342 sayılı Mera Kanunu'nda, tahsis amacının değiştirilmedikçe meralardan Mera Kanunu'nda gösterilenden başka şekilde yararlanamayacağı, ayrıca durum ve sınıfı çok iyi veya iyi olan meraların da tahsis amacı değişikliğinin yapılamayacağı belirtilmektedir. Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu 13. maddesinde mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri ile sulu tarım arazilerinin tarımsal üretim amacı dışında kullanılamayacağını, ancak alternatif alan bulunamaması ve Toprak Koruma Kurulu'nun uygun görmesi şartıyla Bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plan ve yatırımlar için bu arazilerin amaç dışı kullanım taleplerine, toprak koruma projelerine uyulması kaydıyla Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından izin verilebileceği belirtilmektedir. Ancak, İstanbul İl Çevre Düzeni Planı'na bakıldığında, Anadolu Yakası'nda Şile-Ağva Beldesi'nin güneydoğusundaki üniversite alanı ile teknoloji geliştirme parkının tarımsal üretimde kullanılması gereken dikili tarım arazileri üzerinde olduğu görülmektedir. Söz konusu araziler üzerinde, 8 milyar dolarlık tarım ürünleri ihracatının 2 milyar dolarlık kısmını oluşturan, ekonomik değeri yüksek bir tarım ürünü olan fındıklıklar bulunmaktadır. Bu alanın devamında, Kocaeli ili sınırları içerisinde kalan alanlar "tarımsal karakteri korunacak alan" olarak gözükmektedir. Ayrıca teknoloji geliştirme parkının büyük bölümünün, Doğal Yapı Araştırma Raporları içerisinde mera arazisi üzerinde kaldığı da görülmektedir (www.zmo.org.tr).

Çevresel varlıkların ve doğal kaynakların bedellendirilmeden kullanılmasında ve bunlardan hak edilmemiş bir kazanç yani rant elde edilmesinde karşılaşılan bir durum da aynı metre kare büyüklüğüne ve iç donanımına sahip kent varoşlarına bakan bir konut ile deniz ya da orman manzaralı bir konutun satış ve kullanım bedellerinin eşit olmamasıdır. Benzer şekilde, deniz kenarı, orman alanı gibi doğal görselliği bulunan bir alana kurulan tesisin hizmet sunum bedeli ile manzarasını satma olanağı bulunmayan bir tesisin aynı hizmeti farklı fiyatlandırılmaktadır. Böylece sunulan hizmetin üretim bedeli eşitken kar oranı, çevresel rant ile

artırılmaktadır. Benzer bir rant önce belediyelere geçen ardından da konut, tesis gibi amaçlar için satışı yapılan arazilerde ve önceden düşük bedellere sahip alanların kentsel planlama ile çekim merkezlerine dönüştürülmesi sürecinde görülmektedir.

2. Çevre Korumacılıkta Yeşil Aklama Rantı

Bir diğer rant kazanımı ise çevreye duyarlı firma ya da yönetim etiketinin alınmasıyla sağlanmaktadır. Bir kurum ya da kuruluş, bir yanda üretimleri ve yatırımları ile çevresel yıkıma neden olurken, buradan sağladığı karın çok düşük bir bölümünü çevre korumacı projelere aktararak hem kendi vicdanını, hem de kamu vicdanındaki yerini aklamaktadır. Yeşil yıkama, yeşil badanalama ya da yeşil aklama (greenwashing) olarak da adlandırılan bu yaklaşımla kurum ya da kuruluşlar, bir yandan insanı ve çevreyi yok ederken diğer yandan ellerini çevre korumacı projelere uzatmaktadırlar. Böylece doğadan aldıklarını sosyal sorumluluk projeleri ya da çevre etkinlikler şemsiyesi altında, yalnızca kamuoyu gözünde vicdan aklamayı sağlamak ve çevreci görünmeyi sağlayan, ancak anamalcı dizge ile de ters düşülme yeni bir role bürünmektedirler. Özellikler piyasadaki tüketicilerin daha çevreci ürünlere yönelmesi ya da daha çevreci bir belediyeden hizmet alma istemi, bu alanda 'rol kapma' savaşına giren şirketlerin ve yerel yönetimlerin sayısını her geçen gün artırmaktadır. Çevre dostu üretim ve tutumları ile şirketler, ek bir bedel ödemedi, hatta bu bedeli yeniden tüketiciye yönlterek hak edilmemiş bir kazancı yani rantı çevre koruma teması üzerinden edinmektedir. Yerel yönetimlerin ise oynanan bu oyunda iki farklı rol üstlendikleri görülmektedir. Ya kendileri doğrudan yeşil olarak aklanma çabasında dırlar ya da düzenledikleri yarışma, kutlama gibi etkinliklerde bu şirketlere verdikleri çevre ödülleri ile onların aklanmalarını sağlamaktadırlar.

Yerel yönetimler yapısı içinde bulunan belediyelerin de zaman zaman "en çevreci belediye" seçildiği haberleri de basında sıklıkla yer almaktadır. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından düzenlenen ve aralarında İstanbul, Denizli, Bursa Nilüfer, Aydın Didim Belediyesi gibi il ve ilçe belediyelerinin yer aldığı "en çevreci belediye"

ödülleri sahiplerinin belirlenme ölçütleri incelendiğinde, düzenli katı atık tesisi kurmak ve işletmek, geri kazanım projesi oluşturmak ve uygulamak, biyolojik arıtma tesisi kurmak ve işletmek gibi belediyelerin yasalarla yapmakla sorumlu kılındığı görevlerinin dışında bir özellik aranmadığı görülmektedir. Zaten yapmakla yükümlü oldukları görevlerini yasalara uygun şekilde sürdürdükleri için belediyelerin ödüllendirilmesinin mantığını anlamak ve de açıklamak oldukça güçtür. Ancak, çevre yönetimi alanındaki pek çok görevinden hiç olmazsa birini gereği gibi yapmanın Türkiye'de belediyeleri başarısız olduğu ya da rant sağladığı alanları yok saydıracak, görmezden getirecek şekilde akladığı ortadadır.

Yerel yönetimler düzeyinde yeşil aklanma bu şekilde işlerken şirketler düzeyindeki yeşil aklamaya en uygun örneklerden biri, hiç kuşkusuz dünyanın petrol devlerinden olan Shell'dir. İstanbul Boğazı ve Haliç'in temizlenmesi amacıyla Deniztemiz-TURMEPA tarafından Tuzla Tersanesi'nde inşa ettirilen 'Deniz Süpürgesi Projesi'ne maddi yardımda bulunan Shell-Türkiye, Kocaeli Valiliği tarafından, çeşitli faaliyetleri ile çevreyi koruyan şirketlere verilen "Çevre Ödülü"nü, 1996 ve 1997 yıllarında, iki yıl üst üste almaya hak kazanmıştır. İlki, İzmit Körfezi'nin korunması adına Shell Derince Tesisatı için hazırlanan Atıksu Arıtma Tesisi Projesi ile alınmış, ikincisi ise daha temiz ve yaşanır bir çevre konusundaki 'duyarlı' çalışmaları nedeniyle verilmiştir. 1997'de ise Bayramoğlu-Şekerpinar Bölgesinde TEMA Vakfı ile birlikte 11 bin fidanın dikildiği bir "Shell Ormanı" oluşturulmuştur (www.shell.com). Ne var ki, bu ödülleri almadan birkaç yıl öncesindeki aynı Shell petrol şirketi, Nijerya'da 1995'te çevreci yazar Ken Saro-Wiwa'nın ve sekiz arkadaşının öldürülmesinde işbirliğiyle suçlanmıştır.

Nijer Deltası'nda petrolün ortaya çıkışıyla birlikte Shell firması Deltaya gelip 40 yıla yakın sürede 30 milyar ABD Doları tutarında petrol çıkartmıştır. Petrol kuyularıyla dolan Delta bölgesinde kısa sürede tarım alanları petrol atıklarıyla kullanılamaz hale gelmiş, sular kirlenmiş, balıklar ölmeye, yaban hayatı yok olmaya, insanlar hastalanmaya ve ölmeye başlamıştır. Bu olumsuz gelişmeler sonucunda, Delta'da yaşayan Origani halkının çevre ve insan

haklarını savunmak amacıyla kurulan ve başkanlığını Nijeryalı ünlü şair, yazar, TV programcısı Ken Saro Wiwa'nın yürüttüğü MOSOP (Organi Halkının Yaşam Mücadelesi Hareketi), 1993 yılında 300 bin kişinin katıldığı bir yürüyüş düzenlemiştir. İstekleri petrol şirketinin kirlettiği alanların temizlemesi ve yaptıkları için tazminat ödemesi olan yürüyüşçülere Nijerya ordusu müdahale etmiş, Saro Wiwa ve arkadaşları tutuklanmış, köyleri yakılmıştır. Tutuklanma ve köylerin yakılma olayının hemen ardından Saro Wiwa ve arkadaşlarının serbest bırakılmaları için aralarında Sierra Club ile Uluslararası Af Örgütü'nün de bulunduğu insan hakları ve çevre savunucusu sivil toplum kuruluşları ve tüm dünyadan hükümetler bir araya gelmiş, mahkemeyi düzmece ve taraflı olmakla suçlayarak, Ken Saro Wiwa için ortak kampanya başlatmıştır. Ancak, Ekim 1995'de askeri mahkeme Saro Wiwa'yi cinayetten suçlu bulmuş ve 10 Kasım 1995'te Ken Saro Wiwa ve sekiz yoldaşı idam edilmiştir (Uğurlu, 2009). 2009 yılına gelindiğinde, aralarında Saro-Wiwa'nın oğlunun da bulunduğu eski Nijerya yönetiminin kurbanları tarafından, ABD'de faaliyet gösteren şirketlerin, Amerikan kanunlarına dünyanın her yerinde uymaları gerektiği yönünde 1789 tarihine dayanan bir yasa temelinde dava açılmış ve aynı yılın Haziran ayında, Shell petrol şirketi 15,5 milyon ABD doları tazminat ödemeyi kabul etmiştir (Radikal Gazetesi, 2009).

Bu noktada yerel yönetimlere düşen görev, herhangi bir etkinlikle şirketleri çevreye duyarlı yaklaşımları için ödüllendirip bu yolda onları teşvik edecekken, ödüle yaraşık şirketlerin seçiminde yalnızca Türkiye'deki sicillerini değil, dünya ölçeğindeki tutumlarının izlenmesi olmalıdır. Aksi halde yerel yönetimler, yeşil aklamaların bir aracı haline dönüşeceklerdir.

3. Yapay Çevre Rantı

Son rant kümesi ise, başta da belirtildiği üzere, düzensiz sanayileşme ve çarpık kentleşme politikaları ile yok edilen çevrenin, rekreasyon alanları, yeşil alanlar olarak tanımlanabilecek park ve bahçeler, hatıra ormanları ve refüj çalışmaları gibi insan eliyle yani yapay olarak yeniden oluşturulması ve bu yapay

çevrenin oluşumundan kullanımına kadarki süreçlerinde elde edilen hak edilmemiş kazançlardır.

Bu kümede yer alan etkinliklerden en bilinen ve hem görsel hem de yazılı basına en çok taşınan konu İstanbul ve Kocaeli gibi Hükümeti temsil eden siyasi partinin yönetiminde olan belediyelerin her yıl gerçekleştirdikleri 'Lale İhaleleri'dir.

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'nin resmi sitesinde yayımlanan bilgiye göre (www.ibb.gov.tr); "Büyükşehir Belediyesi 2007 yılında şehir geneline 10 milyon 700 bin lale dikti. Belediye 1 milyon adet lale soğanını ise İstanbul'da 22 farklı yerde kurulan stantlarda vatandaşlara dağıttı. Büyükşehir, bu yılki lale projesi kapsamında lalelerin temini, dikimi ve dağıtımına 2 milyon 900 bin YTL harcadı.

'İstanbul Lalesiyle Buluşuyor' projesi kapsamında 2004'de yılında 600 bin, 2005'de 3 Milyon 500 bin, 2006'da 8 Milyon 296 bin ve 2007'de 10 Milyon lale soğanı dikildi. Büyükşehir Belediyesi tarafından 4 yılda 23 milyon lalenin temini ve ekimine 5 milyon 600 bin YTL harcandı. Büyükşehir 4 yıldır uyguladığı lale kampanyasına 2004'de 129 bin, 2005'de 514 bin, 2006'da ise 2 milyon 136 bin YTL harcadı."

Laleler ile ilgili ihalelerin kimler tarafından alındığına, çok kısa bir ömrü olan bu çiçek türüne bu denli yüksek bir yatırım yapılmasının akılcılık ile bağdaşmazlığına ilişkin pek çok tartışma süregelmektedir ve bu uygulamalar sürdükçe de devam edeceği açıktır. Ancak, özellikle İstanbul kentinin çiçeklendirilmesi ve ağaçlandırılması amacıyla açılan ihalelerde yolsuzluk yapılması yeni 'Lale Devri' ile başlamamıştır. 1998 yılına geri gidildiğinde, Recep Tayyip Erdoğan ve Ali Müfit Gürtuna hakkında, 'devlet alım satımlarından çıkar sağlamak' suçuyla soruşturma yapıldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili olarak, İstanbul DGM Cumhuriyet Başsavcılığı'nın iddianamesinde, 12 Kasım 1998 tarihinde 450 bin adet ağaç, 500 bin adet süs bitkisi ve 51 bin adet yol ağacı ihalesinin İSTAŞ ve AĞAÇ A.Ş.'e verildiği, işin kapsamı, miktarı, süresi dikkate alındığında aciliyet göstermemesine rağmen davet

usulü ile yapılan iş nedeniyle, 'davet edilen firmalar da dikkate alındığında' rekabet imkanının yok edildiği, ihalenin plansız, projesiz, sloganla yapıldığı belirtilmiştir. AĞAÇ A.Ş. tarafından gül alımı konusundaki şartnamenin yapılan tanım itibarıyla yalnızca tek bir firmaya ait gülleri tanımladığı, ihaleyi de bu şekilde firmanın kazandığı, ihaleye davet edilen üç firmadan ikisinin faaliyet konusunun bu olayla ilgisinin olmamasının, gerçekte zaten rekabet ortamının oluşturulmadığını gösterdiği kaydedilmiştir. BİT'lerin belediyelerin açtığı ihaleye katılamayacak olmalarına rağmen, yalnızca üç BİT'in davet edilerek rekabet ortamının kısıtlandığına dikkat çekilen iddianamede, İSTAÇ'e verilen işin, daha sonra AĞAÇ A.Ş.'ye devredilmesi de iddianamede yer almıştır (www.habervitrini.com). Ne var ki, 2009 yılı Haziran ayına gelindiğinde, Recep Tayip Erdoğan'a, Başbakanlığı döneminde, azınlık haklarını güçlendirme, ifade özgürlüğünü artırma yanında, yolsuzlukla mücadele alanında yürüttüğü çalışmaları nedeniyle Grand Montana Ödülü verilmiştir (www.arenagazetesi.com.tr).

Bu ve benzeri rant olayları İstanbul, Ankara, Kocaeli gibi büyük kentlerle de sınırlı değildir. CHP Grup Başkanvekili Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2009 yerel seçimlerinden önce başlattığı hükümetin ve yerel yönetimlerin yolsuzluklarını araştırma dosyalarından biri de Yozgat Belediyesi'ne ilişkindir. Dosyada, Yozgat Belediyesi'nin son 4 yılda dört kez bitki alım ihalesine çıktığını ve ihaleleri hep aynı firmanın kazandığına dikkat çekilmektedir. 4 yılda ödenen 2 milyon 492 bin 869 YTL tutarındaki çiçeklendirme ve ağaçlandırılma bedeli ile Yozgat'ın yemyeşil olması, hatta Yozgat'tan daha yeşil bir kent olmaması gerektiği savunulmaktadır. Binlerce ağaç ve çiçeğin ekildiği herhangi bir alana rastlanmadığı açıklanan dosyada, her dört ihaleyi de kazanan firmaya ayrıca iki yıl üst üste park, refüj ve ağaçlandırma bakım işinin verildiği, bunun için 2005 yılında 118 bin YTL, 2006 yılında da park ve yeşil alan bakımı için 681 bin YTL ödendiği belirtilmektedir (**Cumhuriyet Gazetesi, 2008**). Kılıçdaroğlu'nun hakkında böylesi bilgiler sunduğu Yozgat iline, 2009 yılı Haziran ayında, Çevre ve

Orman Bakanlığı tarafından en çevreci ikinci belediye olarak ödüllendirilmiştir (**Zaman Gazetesi, 2009**).

Sonuç

Çevre sorunlarının önlenmesi ve çevre kalitesinin yükseltilmesinde yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Kamu hizmetlerini gerçekleştirmek üzere oluşturulan ve varlıklarının temel nedeni de bu olan yerel yönetimlerin, yasaların kendilerine yükledikleri görev ve sorumluluklarla kamu yararını önceleyen bir politika içinde hareket etmesi beklenmektedir. Ancak Türkiye'de başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerin, yasaların kendilerini sorumlu ve görevli kıldığı hizmetleri yerine getirmede atıl kaldığı ya da bu görevleri politik ve anamalıcı çıkarlar nedeniyle ertelediği, ertelediklerinde ise yatay ve dikey ilişkiler ağı ile bölüşüm alanları yaratmakta kalmayıp bu alanlardan pay alan taraflardan biri olduğu görülmektedir.

Çevresel varlıkların kullanımında ve paylaşımında adaleti sağlama ve koruması beklenen yerel yönetimler, çevresel varlıkların üretim sürecine bedelsiz sokularak haksız kar elde edilmesinin önüne geç(e)mediği gibi, bu haksız kullanım içinde, yasaların da sunduğu olanaklarla hizmet alanları ve yetkileri içersinde bu ranta bir şekilde ortak olmaları söz konusudur.

Çevresel varlıkları yok edenlerin sürdürülebilir gelişme söylemi altında meşrulaştırdıkları tüketerek koruma politikalarının bir yansıması olan sistemle bütünleşik yeni yeşil ekonomi ve çevreye yönelik suçlarda vicdan aklama aracı olarak kullandıkları sosyal sorumluluk projeleri yalnız özel kuruluşların değil, yerel yönetimler gibi kamu kurumlarının da başvurdukları bir araç olmuştur. Yerel yönetimler, yönetilenlerin kendilerini yönetecekleri seçmesi sistemiyle göreve geldiklerinden, toplumun çevreye daha duyarlı bir yönetimden hizmet alma istemlerini içtenliği tartışılır bu yöntemle karşılayarak hizmet sürelerini artırmaya çabalamaktadırlar. Bunun yanında, yine toplum gözünde çevreye

duyarlı, çevre korumacı politikalarla piyasaya ürün sokan ve böylece eko ürünleri tüketiciler tarafından daha çok tercih edilen eko-sermaye, doğrudan ya da dolaylı rant paylaşımı içinde oldukları yerel yönetimlerin çevre eksenli etkinliklerine sponsor olarak ya da yerel yönetimlerce ödüllendirilerek çevresel rantların bir diğer ayağını gerçekleştirmektedirler. Bu danışıklı işletilen sistem içinde, düzensiz sanayileşme ve çarpık kentleşme ile yok edilen çevrenin yapay olarak yeniden oluşturulması, bakımı ve geliştirilmesi de yine belediyelere, sermaye sahipleri ile ortak bölüşebilecekleri bir rant alanı oluşturmaktadır. Hizmet sunmakla sorumlu ve görevli oldukları halktan, yasaların sunduğu olanaklarla aldıkları gelirleri bir rant alanına dönüştürmekten geri durmayan yerel yönetimlerin varlık nedenlerini yeniden sorgulamaları gerekmektedir.

Çevresel varlıkların niteliğini ve doğanın dengesini koruyarak insan etkinliklerinin sürdürülmesi yerel yönetimlerin gözetim ve denetimi kapsamındadır. Yerel yönetimlerin bir parçası olmadığı ya da kendini dışında tanımladığı bir çevre yönetiminin işletilmesi olanaklı değildir. Türkiye'de gerçek anlamda bir çevre yönetiminin varlığından söz edebilmenin yolu ise yerel yönetimlerin çevreye yönelik sorumluluklarının tanımlandığı mevzuatın satır aralarından açılan rant kapılarını görmekten çok, mevzuatın bütününe amaçladığı hedefleri gerçekleştirmek üzere göreve aday olmalarından ve bu görevi gereği gibi yerine getirmelerinden geçmektedir.

Burada elbette gitgide yalnızca "seçmen" kimliği ile varlık gösteren yurttaş da önemli görevler düşmektedir. Her ne kadar geleneksel liberal hükümet kavramına göre en iyi hükümetin en az yöneten, en iyi seçmenin en az etkinlikte bulunan seçmen olduğu savunulsa da, politik sahnenin bütün düzeylerinde dolaylı ya da dolaysız etkisi olan seçmenin gücünü daha etkin kullanması gerekmektedir (Bookchin, 1999). Bu da cemaatçi yaklaşımla ve genellikle ezbere yaptığı seçimlerden sorgulayıcı, hak arayıcı, yönetime gelenlerin hizmet sürelerinde yaşananları belleğinde tutan ve geçmiş ile gelecek arasında bağ kurabilen bir beceri ile salt seçmene indirgenen kimliğinden yurttaş ve toplumsal olarak birey olan kimliklerine sahip çıkmasıyla olanaklıdır.

KAYNAKLAR

Alevcan, S. , Demirer, G. N., Kaya, A., Torunoğlu, E. (1998) Altın Bergama Demokrasi, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, Ankara.

Çağlar, Y. (2004) Kamunun Yeniden Yapılandırılması ve Çevre, Çevre ve Mühendis, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Yayını, yıl:, sayı: 26, s.43-46.

Frank, A.G. ve Gills, B. K. (2003) 5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş, Dünya Sistemi, Derleyenler: Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills, İmge, Ankara.

Geray C. (2000), Bütünleyici Çevre Koruma ve Yerel Yönetimler, Yerel Yönetimler İçin Bütünsel/Önleyici Çevre Yönetimi Projesi (der: Demirer G. N. ve Torunoğlu E.), TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, Ankara.

Güler, B. A. (2006) Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım, 3. Baskı, İmge, Ankara.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (2007) Türkiye Çevre Durum Raporu, Hazırlayan: Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 5, Ankara.

Uğurlu, Ö. (2009) Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları, Örgün, İstanbul.

23.11.2008 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

09.06.2009 tarihli Radikal Gazetesi.

11.06.2009 tarihli Zaman Gazetesi.

<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/12/09/pz/haber,C04BB78B75D04804A4EDF7D3933ECC52.html>

http://www.aski.gov.tr/s.asp?s=/tarife/su_fiyat.htm

http://www.eskisehir-eski.gov.tr/tarife/haziran_2009.html

<http://www.gundem-online.com>

<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=18857>

<http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Pages/Haber.aspx?NewsID=15781>

http://www.shell.com/home/content/tr-tr/sosyalsorumluluklarimiz/sosyalsorumluluklarimiz_220606.html

http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=4305&tipi=2&sube=3